

BIA-P, 2.3.1/2-57

ความสุขแท้เมื่อสิ้นสุดแห่งความสุข
[ชุดลอยปทุม อันดับ ๕๗]

พุทธทาสภิกขุ

อุทิศนา

ลอยธรรมะมาลัย	ลงสู่โลกอันเบียดบีบ
แผ่ธรรมะรังษี	ตามพระพทธทรงประสงค์ ๗
มันหมายจะเสริมศาสน์	สถาปนโลกให้อยู่ง
ปลอดภัยพินาศ, คง	เป็นโลกศุขสถาพร ๗
หากแล้งพระธรรมญาณ	อันธพาลกลีบร
จะครองโลกเป็นอากร	ให้เลวลุสเตรัจฉาน ๗
จะทุกข์ทนทงคนวัน	พิฆาตกนบมีประมาณ
ด้วยเหตุอหังการ	เข้าครองโลกวิโยคธรรม ๗
บรรษัทพระพทธองค์	จึงประสงค์ประกอบกรรม
ตามแนวพระธรรมนำ	ให้โลกผองผ่องพ้นภัย ๗
เผยแผ่พระธรรมทาน	ให้ไพศาลพิชิตชัย
แปดหมื่นสี่พันนัย	อุทิศทั่วทั้งปถพี ๗

พ.ท.

๒๕๒๓

ความสุขแท้เมื่อสิ้นสุดแห่งความสุข.

[ชุดลอยปทุม อันดับ ๕๗]

ของ

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ

บรรยายวันเสาร์แห่งภาควิชาขบรูชาครั้งที่ ๒

ในชุดปกิณกรรม

๑๐ เมษายน ๒๕๒๕

ผู้ศรัทธาสร้างไว้ในพระพุทธศาสนา

อุทิศส่วนกุศลถึง

หลวงสารสินประสิทธิ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๔,๐๐๐ เล่ม

อาสาฬหบูชา ๒๕๒๗

มิ่งคตธรรม

ไอ้จ้อหนึ่ง กัดมั่งคุด ทังเปลือกฝาด
ก็อาละวาด ขว้างทัง กลิ้งหลุนหลุน
ไอ้จ้อหนึ่ง มีปัญญา รู้ค่าคุณ
หยิบบิदन กินเนื้อใน ชันใจลิง
คนโง่จับ ศาสนา ร้องว่าฝาด
ก็อาละวาด โกรธใจ คล้ายผีสิง
สัตบุรุษ ขุดพระธรรม ได้ความจริง
ดัมธรรมยัง ดัมสุข ทุกวันคืน
ลิงหรือคน ก้าวไกล ได้ด้วยกัน
กลืนถกมัน ก็กลืนคล่อง ไม่ต้องฝัน
กลืนทังเปลือก ตาเหลือก ตายทังยื่น
กลืนเนื้อใน ชันมัน รันเริงธรรม.

พุทธทาส อินทปัญโญ

การรู้จักธรรม คือการรู้ตัวละโรจนะอันประกอบด้วยทุกข์ ๑๒ คน
มิใช่คนใดคนหนึ่ง ใน สัตว์โลก แม้ในความเป็นสัตว์ดิรัจฉานก็ คือสัตว์รู้สึกล้วน
ก็มีสติปัญญาอย่างละเอียด ๑๒๑. มิใช่คนใดคนหนึ่ง ความรู้สึกล้วนนั้น ย่อม
มีเป็นขั้นที่ต่ำ ตั้งแต่ ความไม่รู้สึกล้วน สิ้นสุดถึงขั้นที่รู้ธรรมอย่างแท้-
จริง. ความเห็นแก่ตัว ย่อมเกิดไม่ได้ เพราะเหตุนี้. ความรัก
เพื่อตนเองย่อมได้ ย่อม มีได้โดยง่าย แม้ว่าจะมีความเห็นอัน
ต่ำที่ สู้กว่า ก็มักมีผลเสียเพียงไร. ผู้ประเสริฐธรรม ย่อม
รู้สึกล้วนแล้ว เมื่อรู้สึกล้วนตนได้ประเสริฐธรรม อันเมื่อได้ทั้ง
หน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง. ความโกรธพัวพันใน
สัตว์ที่ ทำในรู้สึกล้วนแล้ว. มิใช่ด้วยความสุขอันมีมา
คือ สุขจากภายนอกหรือสิ่งอื่นใด คือ สุข สุขุม ธรรม ภาย
จิตใจที่ตนมีมาทุกประการในที่นั้น สบายแล้ว.

ธรรม: ข้อนี้เรารู้จักมีสติปัญญาอย่างถูกต้อง รู้จักมีสติ
แกล้วกล้าอันดี และเชื่อมั่นอย่างถูกต้อง, มีหน้าที่ที่ทราบ
อันพึงประสงค์ ได้เป็นอย่างดีอันดีเยี่ยม มีฐานะดี ๑๒๑ อย่าง
ถูกต้อง สอนเป็นไปเพื่อ สันติสุข สันต์บุคคล และ สันต์ภาพ
ของสัตว์นรก โดยส่วนได้เสีย, มีสัจจะอันถูกต้องอันดี อันได้
ใจ แม้แต่สัตว์ดิรัจฉาน และพญานาคทั้งปวง, มิใช่
คนอันเดียวในโลก หรือหนักแน่นแล้ว แม้แต่ตนเองได้. สัตว์
ที่เรียกว่า ฆราวาส, ไชยทรัพย์, หรือ ขอบเขตของสัตว์ ย่อมมี
แต่ผู้ประเสริฐธรรม. ข้อนี้ หมายถึงความว่า ๑๒๑ มิใช่สัตว์
อันมีเหตุอันดีอันดี, แม้แต่ สัตว์นรก มีตั้งแต่สัตว์ที่
ประเสริฐธรรม มีทั้งนั้นมิ ได้โดย.

ความสุขแท้เมื่อสิ้นสุดแห่งความสุข.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์แห่งภาควิสาขบูชา เป็นครั้งที่ ๒ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวเรื่อง ปกิณณกรรมต่อไปตามเดิม, ก็มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า “ความสุขแท้เมื่อสิ้นสุดแห่งความสุข”. ความสุขแท้เมื่อสิ้นสุดแห่งความสุข” ขอให้สนใจฟังให้ดี เช่นเดียวกับในครั้งที่แล้วว่า หลุดพ้นเสียจากความหลุดพ้น.

บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ภาควิสาขบูชา ณ ลานหินโค้งสวนโมกข์

๑๐ เมษายน ๒๕๒๕

[ปรารภและทบทวน.]

นี่เป็นคำพูดพิเศษ เป็นคำพูดระดับสุดท้าย ที่จะใช้พูด สำหรับเรื่องอะไรก็ตาม; ถ้าจะเรียกว่า เป็นปรมัตถ์ ก็ยิ่งกว่าปรมัตถ์ หรือที่สุดที่สุดของปรมัตถ์. อาตมามองเห็นว่า ควรจะเป็นที่เข้าใจ, ควรจะเป็นสิ่งที่เข้าใจแจ่มแจ้ง แก่ท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท; ถ้ายังไม่ขึ้นมาถึงขั้นนั้นก็เรียกว่า ยังไม่ถึงขั้นสุดท้ายของความรู้เรื่องนั้น ๆ. เามาพูดที่ละเรื่องในนามว่า *ปกิณฑกรรม* คือธรรมปกิณฑกะ เฉพาะเรื่อง ๆ, เป็นเหมือนกับว่าสรุปยอดของเรื่องนั้น ๆ หรือว่าเป็นการทดสอบตัวเองดู.

ผู้ฟังทุกคน ควรจะทดสอบ ตัวเองดู ว่าเข้าใจเรื่องนั้นหรือไม่? ถ้าไม่เข้าใจ ก็เรียกว่า ยังไม่เข้าใจเรื่องนั้น ๆ ที่เอามาพูด. ถ้าว่ามันไม่เข้าใจเสียจริง ๆ ก็บั่นกัน โง่คนละครึ่ง: อาตมาโง่สักครึ่งหนึ่งว่าเอาเรื่องที่มันสูงเกินไปมาพูด แล้วเขาไม่เข้าใจ, ให้ท่านผู้ฟังโง่สักครึ่งหนึ่ง ว่าฟังมานานแล้ว มันควรจะเข้าใจ มันก็ยังไม่เข้าใจ. อย่างนี้เรียกว่า บั่นกัน โง่คนละครึ่ง. ทั้งภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา ขอให้วางหลักไว้ในลักษณะอย่างนี้ สำหรับฟังเรื่องที่จะพูดต่อไป.

ขอทบทวนเรื่อง หลุดพ้นเสียจากความหลุดพ้น.

คนมักมีความยึดมั่นถือมั่นว่า มีตัวกูสำหรับจะหลุดพ้น แล้วเขาก็ปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้น; พอถึงระดับหนึ่งก็ถือว่ากูหลุดพ้นแล้ว, ว่ากูหลุดพ้นแล้ว; นั่นแหละคือความไม่หลุดพ้น. ต้องหลุดพ้นจากความรู้สึก ว่ากูหลุดพ้นแล้วนี้เสียอีกชั้นหนึ่ง, ความรู้สึกว่ากูหลุดพ้นแล้วไม่มี จึงจะเป็นการหลุดพ้นที่แท้จริง; มิฉะนั้นแล้ว มันก็มาติดอยู่ที่ความรู้สึกว่า “กูหลุดพ้นแล้ว” คือมีความรู้สึกว่า ตัวกูอยู่นั่นก็คือไม่หลุดพ้น เพราะมันมีตัวกูอยู่ มันติดอยู่ในตัวกู. ถ้าหลุดพ้นจากความรู้สึกว่าตัวกู มันก็ไม่มีความรู้สึกว่าตัวกู, มันจึงไม่มีตัวกูผู้ติดหรือผู้หลุด. ถ้ายังรู้สึกว่ามีตัวกูผู้ติดก็ตาม, รู้สึกว่ามีตัวกูผู้หลุดก็ตาม คนนั้นมันก็ยังติดอยู่ในตัวกูผู้ติดหรือผู้หลุดนั่นเอง.

ฉะนั้นขอให้ หลุดพ้นออกมาเสียจากความหลุดพ้นอย่างมีตัวกูนั้นเสีย; มันเป็นความยึดถืออย่างไม่รู้ตัว จะเรียกว่าเป็นความโง่เขลาก็ได้ เพราะยังมีตัวกูสำหรับหลุดพ้นอยู่, ต่อเมื่อ ไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวกู นั่นแหละ จึงจะเป็นการหลุดพ้นที่แท้จริง. ใจความสำคัญมันมีอยู่อย่างนี้.

เดี๋ยวนี้มันมีตัวเราเสียเรื่อย, ตัวเราสำหรับเกิด แก่ เจ็บ ตาย ยังมีอยู่จนกระทั่งบัดนี้ แล้วก็ยังอ้างว่าหลุดพ้นแล้ว; มันมีตัวกูที่เตรียมไว้สำหรับจะตาย, แล้วมันจะหลุดพ้นจากตัวกูได้อย่างไร. ต่อเมื่อใดไม่มีความรู้สึกที่เป็นอุปาทานว่าตัวกูว่าของกู เมื่อนั้นแหละจึงจะเรียกว่า ไม่มีอะไรติด เป็นการหลุดพ้นที่แท้จริง.

พูดอีกอย่างหนึ่งก็ต้องพูดว่า มันไม่มีใครติด มันไม่มีใครหลุด, ห่างจากตัวคนที่จะติดหรือจะหลุด, นั้นแหละจึงจะเป็นการหลุดพ้นที่แท้จริง เรียกว่าหลุดพ้นมาเสียจากความหลุดพ้นอีกต่อหนึ่ง. คนที่เขาคิดว่าหลุดพ้นนั้นมันไม่ใช่ความหลุดพ้น; เขาเข้าใจเอาเอง ว่าเอาเองหลงไหลเอาเอง ว่ากูหลุดพ้นแล้ว.

นี่แหละมันเป็นเรื่องทีละเอียดสักเท่าไร, เป็นเรื่องลึกซึ้ง เป็นเรื่องละเอียดของธรรมชาติที่มากน้อย? ท่านทั้งหลายลองใคร่ครวญดู, แล้วก็เอาเรื่องของตัวเองนั้นแหละมาเป็นเรื่องสำหรับใคร่ครวญดู ว่าถ้าเรายังคิดว่า เรามีความเกิดเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเกิดไปได้ นี่มันคือติดอยู่ในความเกิด; พิจารณาว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่

ล่องพ้นความแก่ไปได้ มันก็ติดอยู่ในความแก่ หรือว่าเรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่องพ้นความตายไปได้ มันก็ติดอยู่ในความตาย; **ไม่มีความหลุดพ้น, ตัวเองก็รู้สึกว่าจะไม่หลุดพ้น.**

ทีนี้ ถ้าได้อาศัยพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตร ตามที่พระพุทธองค์ตรัสไว้, ท่านตรัสว่า **อาศัยதாகตเป็นกัลยาณมิตรแล้ว จะหลุดพ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย;** มันหลุดพ้นได้อย่างไร? อาศัยพระองค์เป็นกัลยาณมิตรแล้ว ก็รู้กันว่า อ้าว, ไม่มีตัวเรา ไม่มีตัวกู; เพราะไม่มีตัวเรา ไม่มีตัวกู มันก็หลุดพ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย. ถ้าเราไม่ได้อาศัยพระพุทธเจ้าเป็นผู้แสดงธรรมเรื่องนี้ แล้วก็**ไม่หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกู.**

ครั้นได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า รู้ตามที่เป็นอย่างจริงว่า **โดยแท้จริงนั้นมันไม่มีตัวกู, มันก็เลยไม่มีใครเกิด ใครแก่ ใครเจ็บ ใครตาย.** นี่แหละคือข้อที่พระองค์ตรัสว่า **อาศัยதாகตเป็นกัลยาณมิตรแล้ว สัตว์ที่มีความเกิด จะพ้นจากความเกิด, สัตว์ที่มีความแก่ จะพ้นจากความแก่,**

สัตว์ที่มีความเจ็บ จะหลุดพ้นจากความเจ็บ, สัตว์ที่มีความตาย
เป็นธรรมคาจะหลุดพ้นจากความตาย. เป็นธรรมคา,

นี่เป็นเรื่องที่แสดงแล้วในวันก่อน ถ้าไม่เข้าใจ
ก็ดูว่าจะไม่มีหวัง ที่จะเข้าใจ. เรื่องที่จะแสดงต่อไปตาม
ลำดับ จึง ขอให้ทบทวนว่า เข้าใจเรื่องหลุดพ้นเสียจาก
ความหลุดพ้นก่อนเถิด แล้วจะได้เข้าใจเรื่องที่จะได้บรรยาย
เป็นเรื่องที่ ๒, ที่ ๓ สืบต่อไป, แล้วท่านก็จะเห็นว่า เป็น
ธรรมะเฉพาะข้อเฉพาะเรื่อง ในระดับสูงสุด.

ที่ว่าหลุดพ้น ๆ นั้น มันก็สูงสุดอยู่ที่ว่า หลุดพ้น
เสียจากความหลุดพ้น, หลุดพ้นเสียจากความรู้สึกว่า เรา
หลุดพ้น. นี่เราได้ยินได้ฟังกันมามาก ว่าเรารู้ว่าเรา
หลุดพ้น อย่างนี้ เป็นคำถามที่กำกวม, ถ้ามีการบรรลุ
พระอรหันต์ รู้ว่าพรหมจรรย์จบ หลุดพ้นแล้ว มันเป็น
แต่เพียงจิตรู้สึก ว่า จิตหลุดพ้นแล้ว ไม่มีตัวเรา ไม่มีตัวกู
ก็รู้ว่า เดียวกันจิตลูถึงระดับวิสังขาร ไม่มีอะไรมาปรุงแต่ง
จิต ให้เกิดความรู้สึกว่า ตัวเราหลุดพ้น, หรือตัวเราไม่
หลุดพ้น อีกต่อไป. จิตขึ้นไปถึงระดับ ที่อะไรจะมาปรุงแต่ง
ให้เกิดรู้สึกว่าเป็นตัวเราไม่ได้อีกต่อไป, เรียกว่ามันถึงจุดสุด

ของความหลุดพ้น เรียกว่าหลุดพ้นจากความรู้สึกว่ามีตัวตน สำหรับจะเป็นอย่างไร ไม่มีความคิดนึกรู้สึกว่ามีตัวตนสำหรับ จะแก่ จะเจ็บ จะไข้ จะตาย เป็นต้น. ^๕นี้เป็นเรื่องหลุดพ้น เสียจากความหลุดพ้น.

[เริ่มการบรรยายครั้ง^๕]

ที่^๕จะมีหัวข้อว่า สุขเมื่อสิ้นสุดแห่งความเป็นสุข, สุขแท้จริงถึงที่สุด ต่อเมื่อหมดความรู้สึกว่า เรามีความสุข. ถ้ายังรู้สึกว่ายสุขหนอ สุขหนออยู่ ยังเป็นเรื่องมีตัวตน, รู้สึกยึดถือว่าเป็นสุข; แม้จะมีเรื่องว่า พระอรหันต์รู้สึกเป็นสุข ท่านก็ไม่ได้มีความรู้สึกว่ามีตัวตนเป็นสุข, รู้แต่ว่าจิตมันหลุดพ้นแล้วจากการปรุงแต่ง จึงไม่มีวิเวกแห่งความทุกข์.

นี่ก็เป็นเรื่องที่มีความลึกเท่ากัน, มีใจความสูงสุกเท่ากัน ว่าจะเป็น สุขแท้จริงนั้น เมื่อไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวตนเป็นสุข. ถ้ายังมีความรู้สึกว่ามีอยู่ และเราเป็นสุขนั้นยังไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง; เพราะมันยังยึดถือในตัวเรา เป็นของหนักอยู่, แล้วยังจะยึดถือในความหมายของความสุขนั้น เป็นของหนักอยู่; จิตชนิดนี้ยังไม่หลุดพ้น จึงว่าความสุขแท้จริง คือความสุขชนิดที่ไม่มีตัวตนผู้มีความสุข.

จิตไม่เกิดว่ามีตัวเราผู้มีความสุข นี่เรียกว่าความสุขชนิดที่ไม่มี
ตัวใครเป็นผู้สุข, หรือเป็นเจ้าของความสุข.

ยังยึดถือเรื่องความสุขจะไม่พบนิพพาน.

ท่านควรจับมาวัดดูตัวเราเอง ๕ ๕ ๕ ๕ ๕
ยังมีตัวกูอยู่, ยังมีตัวกูปรารถนาความสุขอยู่, อุตส่าห์มา
ฟังเทศน์, อุตส่าห์มาศึกษาก็เพื่อว่า ตัวกูจะได้รับความสุขอยู่,
ยึดถือตัวตน และยึดถือความสุข ตั้งแต่ต้นไปทีเดียว. ๕ ๕ ๕ ๕ ๕
ได้ความสุขชนิดใดมา ก็ยึดถือเป็นความสุขของกู; แม้แต่
ความสุขชั้นต่ำๆ ได้อยู่ที่กินดื่มเงินใช้ ก็ยึดถือว่าเป็นความสุข
ของกูเสียแล้ว, ยังมีความสุขสูงขึ้นไป ก็ยังมีการยึดถือมากขึ้น.

ถ้ามีความสุขสูงขึ้นไป ในระดับสุขเกิดแต่สมาธิ
เป็นต้น ก็ยังยึดถือมากขึ้น, หรือว่าถ้ามันเกิดว่างจากกิเลส
ขึ้นมาในบางครั้งบางคราว มันก็ยังยึดถือว่าเป็นความสุข
มากขึ้น มันก็ติดอยู่ที่ความสุขที่ตนยึดถือ, และความรู้สึกว่า
มีตัวตนที่เป็นเจ้าของความสุข. ฉะนั้น ความสุขที่แท้จริง
นั้นจะมีได้ ก็ต่อเมื่อไม่มีความรู้สึกที่ว่า เราเป็นสุข
หรือใครเป็นสุข.

นี่เป็นความรู้หรือการศึกษาที่เป็นการเรียนรู้ได้อย่างยิ่ง, ไม่มีวิธีไหนที่จะเรียนรู้ได้อย่างยิ่งเหมือนวิธีนี้แล้ว ก็รู้ว่า คนมีความยึดมั่นถือมั่นอยู่ในสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น. สรุปแล้วก็คือความสุขนั่นเอง แม้ในอนาคตก็คอยจ้องจะยึดมั่น, ที่แล้วมาแต่หนหลัง ก็ล้วนแต่เต็มไปด้วยความยึดมั่น, เต็มวันก็หมยมั่นยึดมั่น และในอนาคตก็จะยึดมั่นถือมั่นว่า ภูจะมีความสุข หรือภูจะบรรลุนิพพานแล้วก็หมยมั่นในความสุขที่เป็นพระนิพพาน. อย่างนี้จะไม่มีวันพบกับความสุขที่เป็นพระนิพพาน หรือความสุขที่เป็นความสุขสูงสุดแท้จริง ก็ว่างจากตัวตน.

ต้องไม่มีสังขารปรุงความรู้สึกละเอียด ๆ จึงจะถูก.

เราจะพูดกัน อย่างลัดสั้น อย่างที่เรียกว่า ทางลัดเรียนรู้ สั้นที่สุด อย่างรุนแรงอย่างนี้ จึงต้องพูดให้บั่นทึงไปเสียให้หมด สำหรับสิ่งที่จะเป็นตัวตน และสิ่งที่จะมาเป็นของตน, ให้ออกจากความนึกคิดปรุงแต่งอะไร ๆ ขึ้นมาเป็นตัวตน หรือมาเป็นของของตน เรียกว่าไม่มีสังขารการปรุงแต่ง. ในจิตนั้นไม่มีสังขารการปรุงแต่ง

ให้เกิดความรู้สึกเป็นเวทนา สัญญา หรืออุปาทานใดๆ; พุค
 อย่างนั้นมันก็ต้องเรียกว่า พุคอีกสำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นการ
 พุคที่ลึกลับอย่างยิ่ง.

คนทั่วไปฟังไม่ถูก แล้วอาจจะหาเอาว่า เป็นคำพุค
 ที่บ๊อบไปเสียก็ได้. แต่ท่านควรจะจำไว้ ถ้ารู้สึกว่ามันเป็น
 เรื่องบ๊อบ ก็บอกว่าจะ เป็นสุขต่อเมื่อสิ้นสุดแห่งความสุข
 นกต หรือว่าจะ เป็นสุขก็ต่อเมื่อมีความรู้สึกกว่าเราเป็นสุข
 นกต, มัน เป็นคำพุคที่ผิดปกติดูอยู่มาก : มีความสุขต่อ
 เมื่อไม่มีความสุขเลย, มีความสุขต่อเมื่อไม่รู้สึกว่า เรามีความ
 สุขเลย, มันเป็นเรื่องที่คนธรรมดาฟังไม่รู้เรื่อง. ถ้าว่าไม่
 รู้เรื่องก็ ขอให้สนใจสังเกตศึกษาเรื่อย ๆ ไป ก็คงจะรู้
 เรื่องเข้าสักวันหนึ่ง.

อาตมาที่รู้สึกกว่าห้วน ๆ อยู่เหมือนกัน ที่จะต้องเป็น
 คนโง่หรือเป็นคนบ้าครั้งหนึ่ง, แล้วไว้ให้ท่านทั้งหลาย
 หรือบ้าก็ตามครั้งหนึ่ง ถ้ามันลวนแต่ฟังไม่ถูกกันทั้งนั้น;
 อย่างน้อยมันก็เหมือนกับว่า คนหนุ่มที่แข็งแรงจูงคนแก่ให้
 วิ่ง, วิ่งไม่ทัน ก็กระซากลากถูไป, คนแก่มันก็ล้มคะมำปาก
 แตกหัวแตก, ลากถูไปอย่างนั้นแหละ มันก็น่ากลัวเหมือนกัน

การที่จะพูดด้วยถ้อยคำ ในชั้นที่เป็นความจริงแท้ หรือว่าเป็นทางลัดสั้นมากเกินไป มันก็มีอาการอย่างนี้ ซึ่ง มันก็จำเป็นอยู่บ้าง; แต่ว่าไม่ได้มีเจตนาจะทำใครให้ลำบาก แล้วไม่มีความโง่เขลาจนถึงกับว่า จูงกระชากไปจนทกลง, แล้วก็ยังจูงกระชากลากถูต่อไป; นั่นมันคงจะบ้าเกินครึ่ง แล้วแหละ. นี้เอาแต่ว่ามันบ้าครึ่งเดียว, จูงคนที่วิ่งไม่รอด ให้วิ่ง มันจะทำอย่างไรได้ เพราะว่ามันหลายสิบปีเต็มที่แล้ว. ที่พูดกันมา ๆ นี้มันหลายสิบปีเต็มที่แล้ว ก็จะต้องพูด รวบรวมกันบ้าง, จึงพูดในลักษณะที่ว่า เป็นจุดสุดท้ายหรือ เป็นจุดสูงสุด.

๕. ภาวะของจิตที่ไม่รู้สึกว่าเป็นสุข.

ที่นี้ก็อธิบายกันบ้างตามสมควร สุขที่ไม่รู้สึกว่าเป็นสุขจะมีได้อย่างไร? ความสุขเมื่อจิตไม่รู้สึกว่าเป็นสุข นั้นจะมีได้อย่างไร? นั้นมันมีได้ เพราะว่าคำว่า สุขนั้นมัน สมมติมากเกินไป. ถ้าจิตมันไม่มีความทุกข์เลย ก็รู้ว่า ไม่มีความทุกข์เลย, มันจะไม่โง่ เอาความไม่มีทุกข์นั้นขึ้นมา เป็นความสุขอีก; เว้นไว้เสียแต่จะพูดภาษาชาวบ้าน ชวน

เชื่อให้คนสนใจ. คนไม่สนใจ ถ้าว่าไม่พูดว่าความสุข
จึงต้องพูดว่าความสุข, แล้วก็ความสุขอย่างยิ่งเสียด้วย เพื่อ
ให้คนสนใจ. แต่ว่าสุขอย่างยิ่งนั้นมันสุขได้ ต่อเมื่อ
ไม่มีตัวคนที่ถูกยึดถือว่าเป็นเจ้าของความสุข, หรือ
ความสุขที่ถูกยึดถือว่าเป็นความสุขของเรา; ฉะนั้นผู้ที่
ชอบความสุข หวังในความสุข นั้นระวังให้ ว่าเป็นนั้นแหละ
เป็นที่ติดที่จมของท่านทั้งหลาย.

ความสุขที่ท่านหวังว่าจะได้นั้นแหละ จะเป็นที่ติด
ที่จม; เดียวนี้ยังไม่ทันจะได้ มันก็ติดจมอยู่เหลือเกินแล้ว,
ถ้ามันเกิดไปได้เข้าอีก มันจะติดจมไปยิ่งไปกว่านั้นอีก;
เพราะฉะนั้นเตรียมตัว ศึกษาไว้ให้ดี ๆ เรื่องความไม่มี
ตัวเรา สำหรับที่จะไปติดจมอยู่ในอะไร.

ถ้าจิตนั้นมันว่าง เรียกว่าจิตไม่ได้ยึดถืออะไร ว่า
เป็นตัวตนหรือเป็นของตน; จิตนั้นจะรู้สึกในความว่าง :
ว่างจากความสุข, ว่างจากความทุกข์, ว่างจากสิ่งใด ๆ ทั้งหมด
แต่แล้วมาให้ชื่อกันเองว่า ว่างนั้นเป็นความสุข เพื่อจะ
ดึงคนให้มาสนใจ. ฉะนั้นเราจึงมีภาษาพูดอีกภาษาหนึ่ง
เรียกว่าภาษาบริสุทธิ์, ภาษาธรรมะอันบริสุทธิ์ ที่ไม่ต้องการ

จะล่อหลอกใครให้มาสนใจ ก็พูดไปตามตรง พูดไปตามจริง. เพราะมันว่างจากตัวตน, ว่างจากของตน, จิตนั้นหลุดพ้น ไม่มีความรู้สึกที่เราหลุดพ้น; จะรู้สึกว่าจะหลุดพ้นก็ได้ แต่ไม่มีความรู้สึกนั้นว่าจิตนั้นเป็นเรา มันไม่มีตัวเรา, ถ้ามีตัวเรานั้นก็คือยึดถือ.

ให้เป็น จิตล้วน ๆ เป็นธรรมชาติล้วน ๆ เช่นนั้นเองของจิต นี้เรียกว่า ไม่มีความยึดถือ : เห็นจิตเป็นจิต, เห็นความหลุดพ้นเป็นความหลุดพ้น, แล้วรู้รสของความหลุดพ้น เพราะไม่ได้ยึดถือในรสของความหลุดพ้น ว่าเป็นความสุขสูงสุด. นี้ สุขชนิดนี้ไม่มีการยึดถือในสิ่งใด เรียกว่าจิตไม่ได้ไปติดอยู่ในเหยื่ออะไร เหยื่อล่ออะไร, ไม่ได้ไปติดอยู่ในความสุข ซึ่งเป็นเหยื่อล่ออะไร, จะเรียกว่า นิรามิสสุข ถึงที่สุด.

นิรามิสสุข มักจะอธิบายกันต่ำ ๆ ลงมาถึงสุขเกิดจากสมาธิ เกิดจากฌาน เกิดจากสมาบัติ; นั้นไม่แน่ ถ้าไปยึดถือในความสุขเกิดจากสมาธิสมาบัติเข้าอีก. อันนั้นก็ จะกลายเป็นอามิสชั้นสูงสุด; ต่อเมื่อไม่ยึดถืออะไร โดยความเป็นที่พอใจของจิต จึงจะเป็นนิรามิสสุข

และแท้จริง, คือไม่มีความสุขที่เป็นเหยื่อ ล่อให้จิตยึดมั่นถือมั่น. สุขที่ไม่มีอามิสสำหรับจิตจะยึดถือ นั้นแหละ เรียกว่านิรามิสสุข.

เดี๋ยวนี้คนเราทำกันทั้งหลายเป็นต้นนี้ มีความสุขที่ยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นที่ตั้งของความสุขบ้าง เป็นตัวความสุขบ้าง : มีเงินมากก็พอใจ ก็ยึดถือเงิน เป็นที่ตั้งแห่งความสุข, ทรัพย์สมบัติพัสถาน เกียรติยศ ชื่อเสียง บริวาร อะไรก็ตาม ก็ยึดถือสิ่งเหล่านั้น เป็นที่ตั้งแห่งความสุข, ได้รับความสะเดาะสบายจากสิ่งนั้นบ้าง ก็ยึดถือว่ามันเป็นความสุข; เรียกว่าเราอยู่กับอามิสสุขตลอดเวลา : ยินดีในความสุขที่เกิดจากเงินทอง ข้าวของทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา สามี เกียรติยศ อำนาจ วาสนา, เหล่านี้ก็เป็นอามิสไปหมด.

นี่ธรรมดาเราทุกคน ชินอยู่แต่กับสุขที่ต้องมีอามิส; พอไม่มีอามิสเหล่านั้น มันก็จะกลายเป็นนิรามิส. แต่ก็ไม่มีใครหวัง เพราะว่าเขาคิดเหมือนกับยาเสพติดในสุขที่มีอามิส; ฉะนั้น การปฏิบัติก็เป็นเรื่องละเมอ พุทกันเกร่อไปหมดว่า เราต้องการพระนิพพาน. ที่จริงก็ต้องการความสุขชนิดที่มีอามิส ที่เคยชินอยู่แล้วนั้นแหละ ให้

มันยิ่งขึ้นไป ให้มันยิ่งขึ้นไป เป็นทวีคูณ ร้อยคูณ พันคูณ
 นั้น; เข้าใจว่าอย่างนั้น, เดียวกันเป็นอยู่อย่างนั้น เพราะ
 ฉะนั้นจึงเข้าใจคำว่าสุขชนิดที่ไม่มีอามิสไม่ได้, เข้าใจ
 สุขว่าไม่ต้องมีตัวผู้สุข ก็เข้าใจไม่ได้, พุศกันมากี่ปีๆ มันก็
 เข้าใจไม่ได้. เดียวกันร้อมมาพุกกันเฉพาะเรื่องนเสียสักเรื่อง
 หนึ่ง จะเรียงลำดับให้ดู :—

การปรุงเป็นเหยื่อของความสุข.

ความสุขทั้งหลายต้องเกิดมาจากความพอใจ. เรา
 จะรู้สึกเป็นสุขขึ้นมาได้, ต้องมีอะไรที่ทำให้เราพอใจ นั้น
 เป็นหลักทั่วไป. ธรรมดาคนต้องมีสิ่งที่ทำให้เกิดปีติ คือ
 พอใจ จึงจะรู้สึกเป็นสุข; ถ้าปีตินั้นเกิดจากเงินทองข้าว
 ของ ทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา สามี ความพอใจนั้นมันก็
 เป็นเหยื่อ มาจากเหยื่อ และเป็นเหยื่อ, มันก็เป็นสุขชนิด
 ที่ต่ำ ต่ำธรรมดา ก็มีเหยื่อ.

ที่ต่ำไปกว่านั้น ก็คือปีติที่เกิดจากธรรมะ ไม่ใช่
 ปีติในเงินทอง ข้าวของ บุตร ภรรยา สามี; แต่เกิดมา
 จากธรรมะ คือปฏิบัติธรรมะสำเร็จ แล้วก็พอใจ. ปีติ

อย่างนี้ เรียกว่าธรรมปฏิบัติ ประพฤติธรรมสำเร็จพอใจ ก็
 เรียกว่าธรรมปฏิบัติ. ถ้าได้เหยื่อของกิเลสแล้วพอใจ ก็
 เรียกว่ากิเลสปฏิบัติ.

ดูให้ดีๆ นะ ทุกคนนะ กำลังมีกิเลสปฏิบัติหรือว่ามี
 ธรรมปฏิบัติ; อยู่ในวัดในวาสนี้ อาจจะมีกิเลสปฏิบัติโดยไม่รู้ตัว
 เต็มเปี่ยมอยู่ก็ได้ เพราะยังเห็นอวดดี ยกหูชูหางอะไรอยู่
 บ่อยๆ นี้ มันเป็นกิเลสปฏิบัติ, แล้วก็อยากจะมีเสียด้วย คือ
 อยากจะอวดว่า เราทำอะไรเก่งกว่าใคร, เราสวดมนต์เก่งกว่า
 ใคร, เราปฏิบัติเก่งกว่าใคร, เรามีจิตใจหลุดพ้นแล้วสูงกว่า
 ใคร, นี่มันหลอกตัวเองทั้งนั้น แล้วมันปฏิบัติ. นี้เรียกว่ากิเลส
 ปฏิบัติ : กิเลสของโลภะ กิเลสของโมหะ, ปฏิบัติของโลภะ ปฏิบัติ
 ของโมหะ. นี้กิเลสปฏิบัติ มันก็มีความสุขไปตามแบบนั้น
 สำหรับคนชนิดนั้น สำหรับคนที่มึระดบจิตใจชนิดนั้น มัน
 มีปิติชนิดนั้น มันก็มีความสุขชนิดนั้น เรียกว่าหาเหยื่อให้แก่
 กิเลสสำเร็จ แล้วก็ปฏิบัติเพื่อกิเลส ก็เป็นกิเลสปฏิบัติ.

เอ้า, ที่นี้อีกเรื่องหนึ่งต่างหากนะ คือ ปฏิบัติธรรมะ
 สำเร็จ ละความโลภไปได้สักชนิดหนึ่งก็ยังมี, ละความโกรธ
 ได้สักชนิดหนึ่งก็ยังมี, ละโมหะได้สักชนิดหนึ่งก็ยังมี, ละความ

ยกหูชูหางได้สักหนักหนึ่งกึ่งยัก, ที่เคยอวดก็หยุดอวดกันเสียที. นี้จะเรียกว่า ประพฤติธรรมได้สำเร็จ แล้วก็เห็นว่าตัวเอง ประพฤติธรรมะได้สำเร็จอย่างไร เท่าไร แล้วก็เป็นอย่างนั้น เท่านั้น. อย่างนี้ต่างหากจึงจะเรียกว่า ธรรมะปฏิบัติ. ถ้าวันนั้นมันไม่ดีกว่าเมื่อวาน แล้วก็มีธรรมะปฏิบัติไปไม่ได้ดอก หรือว่าต่อให้ปีหนึ่ง ปีนั้นมันยังไม่ดีกว่าปีกลาย มันก็ไม่มีธรรมปฏิบัติที่แท้จริงได้.

ฉะนั้น ขอให้ ปฏิบัติธรรมะสำเร็จยิ่ง ๆ ขึ้นไป ทุกวัน ๆ ทุกเดือน ๆ ทุกปี ๆ จึงจะมีธรรมะ ปฏิบัติ พอใจ พอที่ว่า จะยกมือไหว้ตัวเองได้; อย่างนี้เรียกว่าธรรมปฏิบัติ มันก็ต้องมีความสุข ชนิดที่ขี้ตม้นถือมันก็ตาม. *ธมฺมปฏิบัติ สุขํ เสติ,* มีพระบาลีว่า *ธมฺมปฏิบัติ สุขํ เสติ—ผู้มีธรรมปฏิบัติ ย่อมนอนเป็นสุข.* นี่คือการจะเป็นสุขอยู่ทุกอิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นสุข เพราะในใจเต็มเปี่ยมอยู่ด้วยธรรมปฏิบัติ. นี่ก็ ยังเป็นความสุขที่ยังมีความยึดมั่นถือมั่น, เอาปฏิบัติที่มี อารมณ์มาเป็นเครื่องยึดถือ ว่าเราทำได้สำเร็จ, เราประสบความสำเร็จ. สุขนั้นก็ยังมีตัวตนสำหรับรู้สึกและเสวยผล เรียกว่าเป็นสุขปรุงแต่ง, มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดปฏิบัติ

แม้ว่าจะประกอบไปด้วยธรรม ก็เรียกว่ามีปัจจัยปรุงแต่ง จึง
มีความสุขชนิดที่ยังมีปัจจัยปรุงแต่ง.

หยุดปรุงแต่งใดก็ถึงนิพพาน.

ที่นี้ถ้าว่าดับความปรุงแต่งชนิดนั้นเสีย, อะไรที่
เป็นการปรุงแต่งให้จิตรู้สึกสุข : รู้สึกตัวก็มีความสุข ตัวก็มี
ปีติ ตัวก็มีความดี; ความปรุงแต่งชนิดนั้นเรียกว่าสังขาร
สังขารแปลว่าการปรุงแต่ง, สังขารแปลว่าการปรุงแต่งหรือ
สิ่งปรุงแต่ง; ไม่ใช่หมายถึงร่างกาย ไม่ได้หมายถึงร่างกาย
ล้วน ๆ แต่หมายถึงการปรุงแต่ง. ปรุงแต่งอยู่ในใจ ว่า
กุประสบความสำเร็จ กูได้ดี กูมีความสุข นี้เต็มไปด้วยการ
ปรุงแต่ง : มีความสุขชนิดปรุงแต่ง. หยุดปรุงแต่งชนิด
นั้นเสีย มันก็ไม่มีการปรุงแต่ง, มันก็มีสิ่งที่เรียกว่า หยุด
การปรุงแต่งเกิดขึ้น ก็เป็นสุขแบบนิพพาน. *นิพพาน*
แปลว่าดับ, หยุดสังขารเสีย คือหยุดการปรุงแต่งเสีย; หยุด
การปรุงแต่งเสีย นั่นแหละเรียกว่านิพพาน.

การปรุงแต่งเป็นของร้อน, การปรุงแต่ง เป็น
เหตุเป็นปัจจัย ให้เกิดสิ่งใหม่ๆ; ถ้าหยุดเสียได้ก็เป็น

ความดับ หรือหยุดแห่งการปรุงแต่ง อย่างนี้ก็^{๕๕}เป็นนิพพาน,
 เลยมีคำว่า นิพพานิ ปริมิ สุขิ — เป็นสุขอย่างยิ่ง ยิ่งกว่า
 ฌมมปัตติ สุขิ เสติ. ด้กับความคิดปรุงแต่งว่าสุขนั้นเสีย;
 ถ้ามันมีความคิดครุ่นอยู่ข้างในว่า เป็นสุขๆๆ นั่นคือความ
 ปรุงแต่ง ที่เป็นความร้อน, ที่เป็นของร้อน เป็นควันลุก
 โพลงๆอยู่ในใจว่า สุขหนอๆ, เป็นความสุข ภูมิความสุข
 เป็นความสุขของกู, นี่คือการปรุงแต่ง; หยุดการปรุงแต่ง
 ชนิดนี้เสีย เรียกว่าดับเย็นเป็นนิพพาน.

ฉะนั้น นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง . เพราะไม่มี
 การปรุงแต่งว่าตัวกู — ของกูผู้เสวย, หรือมีความสุขเป็น
 ของกู. จะเคยพบความสุขอย่างนี้กันบ้างหรือยัง ก็ลองใคร่
 ครวญดู? ดูเหมือนว่าจะเคยพบกันแต่ความสุข ชนิดที่มี
 ตัวกูเป็นผู้เสวยความสุข เป็นความสุขของกูทั้งนั้น.

ถ้าใครไปได้จนถึงกับว่า ไม่มีความรู้สึกเป็นตัวกู
 เสวยสุข หรือความสุขของกู มันกลายเป็นจิตที่เกลี้ยง, จิตที่
 ไม่ถูกผูกพันอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่น, เป็นจิตที่หลุดพ้น
 จากความหลุดพ้น เหมือนที่กล่าวแล้วในข้อแรก.

จิตหลุดพ้นแล้วจากความหลุดพ้น คือไม่มีความยึด
ถือว่า ตัวกูผู้หลุดพ้น; จิตชนิดนี้เท่านั้นที่จะมีความสุข
อย่างที่ว่า คือความสุขถึงที่สุด. ต่อเมื่อดับความปรุ่งแต่งว่า
ตัวกูว่าของกูเสีย เมื่อนั้นมันจะเป็นความสุข, หรือสมมติ
เรียกว่าความสุขที่สูงที่สุด. ความสุขที่แท้จริง สุขโดยที่ไม่มี
ความยึดถือว่าเป็นสุข. พระบาลีข้ออื่น ก็มีเป็นหลักอยู่ว่า
“เตสํ วุปสโม สุขิ” — ความระงับเสียได้ซึ่งการปรุ่งแต่ง
เหล่านั้น เป็นความสุขอย่างยิ่ง, เตสํ วุปสโม สุขิ- ระงับ
เสียซึ่งการปรุ่งแต่งเหล่านั้น เป็นความสุข, ก็เป็นอันว่า
สุขชนิดนี้ไม่มีการปรุ่งแต่งให้เกิดความคิดว่า กูมีความสุข
หรือความสุขของกู; มาถึงขั้นนี้กันหรือยัง?

ถ้ามีปติอย่างมีเหยื่อล่อ : ทรัพย์สมบัติ ข้าวของ
เกียรติยศชื่อเสียง บุตร ภรรยา สามี มันก็มีความสุขชนิดนี้,
มีความสุขที่มีเหยื่อปรุ่งแต่ง หรือจะมีธรรมะเข้ามาเป็น
เครื่องพอใจ มันก็ยังสูงขึ้นมา; แต่ก็ยังมีการยึดมั่นถือมั่น
ยังเป็นสุขที่มีการปรุ่งแต่ง.

ที่นี้ถ้าว่า มองเห็นชัดในเรื่องความยึดมั่นถือมั่น
จนไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู ว่าของกู มันก็คนละระดับแล้ว;

นี่เรียกว่าไม่มีการปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึก ว่าตัวกู—ของกู, ว่า
 ความรู้สึกเป็นสุขของกู ความสุขของกู. อะไรซึ่งเป็นการ
 ปรุงแต่ง ความคิดทุกชนิดเป็นการปรุงแต่ง ปรุงเป็นว่า
 ความสุข ก็เป็นความสุขปรุงแต่ง; ต่อเมื่อไม่มีการปรุงแต่ง
 ภาวะที่เป็นความสุขนั้น จึงจะเป็นความสุขที่สูงสุด.

“ความสุข” มีหลายชั้น แท้จริงมีแต่ “สิ้นทุกข์.”

ถ้าพูดจริง พูดภาษาจริง เขาไม่เรียกว่าความสุข
 ดอก; แต่จะพูดภาษาชวนเชื่อให้คนสนใจ, เพื่อให้คน
 สนใจ ก็ต้องพูดคำพูดที่ชวนความสนใจ; ฉะนั้นคำว่า
 ความสุขก็ยังต้องพูดกันต่อไป; แม้ว่าจะหมดคิดหาอุปาทาน
 เป็นความหลุดพ้น เป็นนิพพานไปแล้ว ก็ยังต้องใช้คำว่า
 ความสุขอยู่ดี. ถ้าจะพูดเป็นสาธารณะทั่วไป ในหมู่สัตว์ผู้
 ยังยึดถืออยู่ เราจึงแบ่งคำพูดได้เป็นชั้น ๆ ว่า สำหรับพูดกับ
 สัตว์ธรรมดาสามัญที่ยังยึดถืออยู่ เราก็พูดภาษาหนึ่ง, ถ้าจะ
 พูดกับคนที่สูงขึ้นไป จนถึงกับว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือกำลัง
 จะไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือกำลังพยายามที่จะไม่ยึดมั่นถือมั่น
 เราก็พูดภาษาอีกภาษาหนึ่ง คือภาษาธรรมะ. พูดตามจริง

ตามตรงว่า มัน ไม่มีความสุขดอก มีแต่ความสิ้นสุดแห่ง
ความทุกข์. เที่ยวนั้นความทุกข์มันว่างไป กลิ้งไปไม่มีความ
ทุกข์เหลืออยู่ มันมีเท่านั้นแหละ เรียกว่า ที่สุดแห่งความ
ทุกข์.

เมื่อพระพุทธเจ้าท่านตรัสกับคนที่พอจะเข้าใจ
ได้ ท่านก็ตรัสด้วยภาษาธรรมะนี้ว่า มาประพาศิพรหม-
จรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งความทุกข์กันเถิด, มาทำที่สุดแห่งความ
ทุกข์กันเถิด. ท่านไม่ได้ชวนว่า มาประพาศิพรหมจรรย์
เพื่อหาความสุขอย่างยิ่งกันเถิด, ไม่มี ไม่เคยพบเลย. แต่ที่จะ
พูดเป็นหลักกว้าง ๆ ทั่วไปในโลก ในหมู่ชนผู้ยังมีความยึดมั่น
ถือมั่นท่านก็แยกพูดเป็นความสุขอย่างยิ่ง; เช่นว่านิพพาน
เป็นสุขอย่างยิ่ง หรือ อสุมิมานสฺส วินโย เอติ เว ปรมํ สุขิ
— นำออกเสียได้ซึ่งอัสมิมานะ นั้นเป็นความสุขอย่างยิ่ง.

การนำออกเสียได้ซึ่งอัสมิมานะ ก็คือ นำออก
เสียได้ซึ่งความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกู ว่าของกู, อัสมิ แปลว่า
กูเป็น กูมี, เป็นภาษาสุภาพก็ว่า เราเป็น เรามี, ภาษาทั่วไป
ธรรมดาอย่าง ๆ ก็ว่า กูมี กูเป็น. ความสำคัญมั่นหมายว่าตัวกู
มีอยู่ ของกูมีอยู่ นี้เรียกว่าอัสมิมานะ; นำอัสมิมานะ

เหล่านี้^๕ ออกเสียให้หมด จนจิตเกลี้ยงเกลมาจากอัสมิมานะ
แล้วนั้น *เอติ เว ปรมิ สุขิ*—นั่นเป็นความสุขอย่างยิ่ง;
นี่^๕ เป็นการชวนเชื่อ, พูดชวนเชื่อให้สนใจ.

เราควรจะพูดได้เลยว่า พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้
ชวนมาหาความสุขกัน; ท่านชวนมาดับทุกข์กันเท่านั้น
แหละ. เมื่อทุกข์ดับไปหมดแล้ว ก็หมดปัญหาแหละสำหรับ
มนุษย์เรา. แต่คนในโลกเขายังยึดในความหมายของคำว่า
ความสุข, ใครๆ ก็ต้องการความสุข ก็เลยต้องพูดภาษาคน
พวกนั้น เหมือนกับจะขายของ; ต้องบอกว่ามันสวย มันดี
มันหอม มันอร่อย มันแล้วแต่ว่าจะเรียกความสนใจได้.

ศึกษาคำที่ใช้ในภาษาธรรม.

ที่นี้มากุกันที่ ถ้อยคำที่เราใช้พูดกันอยู่ อย่างน้อยก็
๓ คำ คือ คำว่า สุข คำหนึ่ง, คำว่า ทุกข์ คำหนึ่ง, คำว่า
อุเบกขา คำหนึ่ง, ๓ คำนี้ควรจะรู้จัก เข้าใจดี ๆ.

๑. สุขมีหลายชนิดหลายชั้น หลายระดับ หลาย
ชนิด เรียกว่า สุข, ความหมาย ของมันก็คือว่า พอจะถือ

เอาไว้ได้; เพราะว่ามันสนุกก็ แม้จะถือไว้อย่างของหนัก
มันก็ยังสนุกก็.

๒. ถ้า ทุกข์ นั้น มันทรมาน, ถือไว้อย่างเป็น
ของหนักด้วย ทรมานด้วย กัดเอาด้วย ขบกัดเอาด้วย
เผาจน เอาด้วย; อย่างนี้ถือไว้อย่างทรมาน ไม่สนุกเลย.
แต่ถ้าเรียกว่าสุขนี้ ถือไว้อย่างดี สนุกสนาน เพลิดเพลิน
รำเริง, ถือไว้อย่างสนุก แม้ว่าจะเป็นของหนัก

ทั้งสุขและทั้งทุกข์ ล้วนแต่เป็นของหนัก :
หนักชนิดหนึ่งสนุกในการถือ หรือในการมี หรือการ
เกี่ยวข้อง นี้เรียกว่าสุข, อันหนึ่งถือไว้แล้วเจ็บปวด
ทรมาน อันนี้เรียกว่าทุกข์; แต่ก็เป็นของหนักด้วย
กัน ก็ว่าต้องทนทั้งนั้นแหละ : ทุกข์ก็ต้องทนสุขก็ต้อง
ทน, ทนสนุก ทนเป็นสุข ทนสนุก; เพราะมันต้อง
ทนทำเหมือนกัน, เพราะว่ามันต้องถือ มันต้องถือเอาไว้
ด้วยจิตใจ ก็เรียกว่าต้องทนเหมือนกัน.

ทั้งสิ่งที ๓ เรียกว่า อุเบกขา อุเบกขา เรามักจะ
แปลกันว่า ไม่ทุกข์ไม่สุข; ไม่ทุกข์ไม่สุข แต่เข้าใจผิด
กันได้ง่ายๆ ว่าไม่ทุกข์ไม่สุข มันมีหลายอย่างเหมือนกัน.

บางอย่างไม่ได้ทำให้เกิดความทุกข์หรือความสุข, ก็ยังไม่ได้เกิดการยึดถือขึ้นมา. แต่ถ้ามีการยึดถือขึ้นมา ทั้งที่ไม่สุขไม่ทุกข์ หรืออุเบกขานี้ มันก็ยังคงต้องเป็นความหนัก; แต่ว่ามันไม่ใช่สนุกหรือมันไม่ใช่เป็นทุกข์ ไม่ต้องถือไว้อย่างของหนัก, มันก็ถือไว้อย่างของที่รุงรัง, ยังรุงรังอยู่ เพราะว่ายังเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถืออยู่.

อุเบกขานี้มันมีใช้แต่ในภาษาที่ละเอียดลงไป ใช้เป็นเรื่องทางใจ. ทุกข์กายสุขกาย นั้นเรื่องทางกาย ไม่มีอุเบกขา. ที่สุขใจทุกข์ใจ นี้เรียกว่าโสมนัส และ โทมนัสนี้เป็นเรื่องทางใจ. แถมมีอุเบกขา คือที่ไม่พูดว่า โสมนัสหรือโทมนัส แต่ถ้ารู้สึกอุเบกขา แล้วก็ยึดถือก็ไม่พ้นที่จะเป็นของหนัก; แม้แต่หนักน้อยๆ หนักอย่างรุงรังก็ยังเรียกว่ายึดถือ หรือไม่ถูกต้อง หรือยังจะต้องเป็นทุกข์.

อุเบกขานี้ก็มาได้จากอารมณ์ต่างๆ : รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ไม่ถึงขนาดที่จะเป็นทุกข์เป็นสุข ก็เรียกว่าอุเบกขา, ก็มีความหมายสำหรับจะยึดถือด้วยเหมือนกัน. มีอุเบกขาอยู่หลายๆ ชนิด จนกว่าจะถึง

อุเบกขาสูงสุด คือปล่อยวางแล้ว เป็นอุเบกขา. อุเบกขา
ที่เป็นเวทนานเราก็มักนั่งอยู่ตามปกติ; แต่อุเบกขาที่ปล่อย
วางแล้วมีแต่แก่พระอรหันต์เท่านั้น.

อุเบกขานี้แปลว่า คอยจ้องดูอยู่, คอยจ้องดูอยู่.
คำว่าอุเบกขานี้อย่าไปเข้าใจว่า เฉยไม่รู้อะไร, ไม่มี
ความรู้สึกอะไร, นี้ไม่ถูก. *อุเบกขา* ตามตัวหนังสือแปลว่า
จ้องดูอยู่; ไหน ๆ พุคแล้วก็จะพุคเสียเลย อธิบายเสียเลย
เผื่อว่ายังเข้าใจผิดกันอยู่ ว่า; พรหมวิหาร ๔ เมตตา
กรุณา มุทิตา อุเบกขา : *เมตตารัก*, *กรุณา* ก็ *ช่วย*,
มุทิตา ก็ *พลอยยินดี* พออุเบกขา ก็ *วางเฉย*, ก็ *เฉย* นี้ระวัง
ให้คินะผิดได้ อุเบกขาไม่ได้เฉยดอก; แต่จ้องดูอยู่
ว่าเมื่อไรจะช่วยให้, จะช่วย คอยจ้องดูอยู่. ระวังดูอยู่.

ฉะนั้น ผู้ประพฤติพรหมวิหาร ทั้ง ๔ อย่าอุเบก-
ขาเฉย นะเตียวหลับ; เมตตารัก : เมตตา—รัก เพื่อน-
มนุษย์, กรุณา—ก็สงสาร ช่วยเลย, มุทิตาก็ยินดีด้วย;
แต่ถ้าช่วยไม่ได้, ถ้ามันเป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้ ในกรณี
ที่ช่วยไม่ได้ ก็คอยจ้องดูอยู่ว่าเมื่อไรจะช่วยให้, อย่าเฉย
แล้วหลับไปเลย.

เขายกตัวอย่างกันบ่อยๆ ว่า พ่อแม่รักลูกเป็นเมตตา ช่วยลูกเป็นกรุณา มุทิตาเมื่อลูกไต่ตี่: ถ้ามันจะก้องเป็นไปตามกรรมก็เฉย อย่างนี้ไม่ถูกคอก, เป็นคำพูดที่ไม่ถูกนัก. อูเบกขา คือ จ้องดูอยู่ว่า เมื่อไรจะช่วยให้ ก็จะช่วยทันที.

ถึงแม้อูเบกขาในกรณีที่ว่าไม่สุขไม่ทุกข์นี้ มันก็คือคอยจ้องดูอยู่ว่า เมื่อไรมันจะเป็นสุข, อูเบกขา ไม่สุขไม่ทุกข์นั้นแหละ มันคอยจ้องดูอยู่ว่า เมื่อไรมันจะเป็นสุข, หรือว่าเมื่อไรมันอาจจะเป็นทุกข์ขึ้นมา.

อูเบกขาตัวหนึ่งสี่ไม่ได้แปลว่าเฉย มันแปลว่าจ้องดูอยู่เฉยๆ จ้องดูอยู่เฉยๆ ไม่ทำอะไร, แต่ในใจมันคอยจ้องดูอยู่ว่า เมื่อไรจะทำได้, เมื่อไรจะทำอะไรได้; อูปะ แปลว่า เข้าไป, อิชะ แปลว่า ดู, อูปะอิกชะ คือ อูเปกชะ แปลว่า เข้าไปดู เข้าไปจ้องดู คอยจ้องดูอยู่ว่า มันจะเป็นอะไร, มันจะเป็นอย่างไร, เมื่อไรจะเป็นตามที่เรต้องการ หรือเมื่อไรมันจะเป็นโอกาสที่เราจะทำได้ต่อไป เช่นว่า เมื่อไรจะช่วยให้.

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ นั้นเฉยเมื่อธรรมะเป็น
 บัณฑิต เป็นธรรมะสโมทาน ธรรมะสมังคีดีแล้ว ไม่
 ต้องปฏิบัติอะไร เพียงแต่รอคอยเวลา ว่ามันจะดำเนิน
 ไปจนถึงที่สุด. นี้ก็ไม่ใช่เฉยจนหลับ; มันคอยคูกอย
 จ้องคูกอยู่ว่า มันจะไปถึงที่สุดเมื่อไร, หรือว่าคอยจ้องคูกอยู่ที่
 มันกำลังเป็นไปอย่างไร แม้ไม่ได้ทำอะไร มันเป็นไปเอง;
 ซึ่งท่านมักจะเปรียบเทียบให้ฟังว่า เมื่อคนขับรถม้า เขา
 เตรียมม้าดีแล้ว ถนนก็ดีแล้ว อะไรทุกอย่างมันก็พร้อมแล้ว
 ปล่อยให้เฉยๆ ม้าก็วิ่งไปตามถนนถึงปลายทางได้. นี้เปรียบ
 เหมือนกับอุเบกขา; เมื่อทุกอย่างมันได้ที่พร้อมแล้ว
 เราก็คูอยู่เฉยๆ; ไม่ใช่ไม่คูก, ไม่ใช่ไม่คอยระวัง, มัน
 คอยคูกให้มันเป็นไปตามที่มันควรจะเป็น เรียกว่าคูกอยู่เฉยๆ
 ก็อุเบกขาเหมือนกัน ปัญหามันยังไม่จบ.

แต่ถ้าสิ้นกิเลสแล้ว สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระ-
 อรหันต์แล้ว นี้ก็เป็นอุเบกขาธรรมชาติ อุเบกขาอัตโน-
 มิตติ คือมันวางเฉยได้เอง จะเรียกว่าคูกอยู่ที่ความหลุดพ้น
 แล้วก็ได้เหมือนกัน; เพราะว่าญาณสุกท่ายันนั้นมันคูกอยู่ที่

ความหลุดพ้นแล้ว หรือความสลัดकिनหมดแล้ว, อะไรเกิดขึ้นก็ยังรู้สึกอยู่ในใจได้ โดยที่ไม่ต้องยึดถือใดๆ.

ฉะนั้นทุกคนควรจะเข้าใจคำ ๓ คำนี้ให้ดี ๆ สุขทุกข์ อุเบกขา : สุขนั้นถือไว้อย่างสนุกสนาน, ทุกข์นั้นถือไว้อย่างทนทรมาน, อุเบกขานั้นถือไว้อย่างระมัดระวัง เรียกว่ามันไม่ได้ว่าง ยังไม่ว่าง ยังไม่หลุดพ้น. ต่อเมื่อพ้นไปเสียจากสิ่งเหล่านี้ จึงจะเรียกว่าหลุดพ้น; แต่อย่าลืมว่าคำว่า อุเบกขาทั้งหลายความหมายหลายชั้น พุคที่เดียวไม่หมด : อุเบกขาของชาวบ้าน อุเบกขาของพวกเจ้าฉาน อุเบกขาของวิปัสสนาในชั้นโพชฌงค์, อุเบกขาของพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นแล้ว, มันล้วนแต่เรียกว่า อุเบกขาทั้งนั้น; แต่ความหมายมันตรงกันหมดคือ ดูอยู่ ยังดูอยู่ ยังรู้สึกอยู่.

นี้เรา รู้จักความทุกข์ให้ถูกต้อง, รู้จักความสุขให้ถูกต้อง, รู้จักอุเบกขาให้ถูกต้อง, มันเป็นความยึดถือ. อันหนึ่งมันก็สนุกดี, อันหนึ่งมันก็ทรมานหน่อย, อันหนึ่งมันก็รุงรังไม่อิสระ ยังไม่อิสระเพราะยังต้องคอยดูอยู่. อยู่ที่บ้านที่เรือน ก็มีลักษณะอุเบกขาอย่างบ้านเรือน, อยู่อย่าง

ผู้ไม่มีบ้านเรือน ก็มีอุเบกขาอย่างผู้ไม่มีบ้านเรือน, แล้วมันไม่เหมือนกันเลย. แต่มันจะเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง ก็คือว่าจิตมันยังยึดถืออยู่นั้นแหละ มันยังคงดูอยู่นั้นแหละ ยังไม่ใช่ความสุข เว้นแต่อุเบกขาของพระอรหันต์ที่หมดกิเลสแล้ว.

เมื่อพูดถึงคำว่าอุเบกขา อุเบกขา แล้วอย่าทะเลาะกัน เพราะมันหลายความหมาย หลายชั้นตอน : คนหนึ่งมันถือเอาความหมายชั้นตอนหนึ่ง, คนหนึ่งถืออีกชั้นตอนหนึ่ง มันก็ได้ทะเลาะกัน, แล้วมันก็ได้ชกกันเพราะอุเบกขาที่ยึดถือต่างกัน. นี่เป็นเรื่องของคำที่ใช้พูดกันอยู่.

สุขแท้จริงต้องเป็นนิรามิสสุข.

ที่นี้ก็มาถึงใจความสำคัญของเรื่องที่กำลังพูด สุขสูง
สุด, สุขแท้จริง ที่ควรเรียกว่าสุขนั้น เป็นนิรามิสสุข
ปรากฏแก่จิตที่ไม่มีคามยึดถือว่าตัวกู. จิตที่ปราศจากคาม
ยึดถือว่าตัวกูแล้วนั้นแหละ จึงจะพบกับความสุขชนิดนี้ ;
แต่จิตนั้นก็ไม่ได้ถือเอาความสุขชนิดนี้ว่าเป็นความสุข ใน
ความหมายที่เคยยึดถือมาแต่กาลก่อน, ไม่ยึดถือว่าความสุข

ของกู, ไม่ยึดถือว่ามีตัวกู สำหรับเสวยความสุขอันนี้. แม้ว่า
มีคำพูดอยู่ทั่วไปว่า เสวยรส เสวยความสุข เกิดจากสมบัติ
บ้าง เกิดจากวิมุตติบ้าง วิมุตติสุขบ้าง นั้นก็เป็นความสุข
ที่ไม่มีตัวกู, ไม่มีความยึดถือว่ามีตัวกู, พระอรหันต์ไม่มีตัวกู;
แม้จะเสวยความสุขอย่างไรก็ไม่เกิดความรู้สึกว่า กูผู้เสวยสุข
หรือความสุขของกู. แต่คำพูดมันต้องพูดว่า ท่านเสวย
วิมุตติสุข สุขเกิดจากวิมุตติ; เพราะภาษาพูดของคนมันมี
เท่านั้น มันไม่มีภาษาที่จะพูดให้ตรงกันข้ามจากนั้นได้.

เราจะต้องเข้าใจความหมายเอาเอง จินตนาการเห็นชัด
ว่า ถ้าเป็นสุขที่แท้จริง ต้องไม่มีจิตใจเผลอว่า ตัวกูผู้
เสวยสุข จึงพูดว่า *เมื่อดับเสียซึ่งความรู้สึกว่ากูเป็นสุข
เมื่อนั้นแหละสุขที่แท้จริง.* ถ้ายังมีความรู้สึกที่ กูเป็นสุข
อยู่แล้ว ไม่มีทาง, ไม่มีทางที่จะเป็นความสุขสูงสุดที่แท้
จริง. พูดอีกที่หนึ่งก็พูดได้ว่า สุขเมื่อสิ้นสุดแห่งความสุข
สิ้นหัวแล้ว, คงจะสิ้นหัวแล้ว ว่าสุขที่แท้จริงมีเมื่อสิ้นสุดแห่ง
ความสุข, หลังจากสิ้นสุดแห่งความสุข จึงเป็นความสุขที่แท้
จริง, นี้คงจะสิ้นหัวแล้ว ไม่มีใครเอา. สุขเมื่อสิ้นสุดแห่ง

ความสุข, ความสุขคับ, ความรู้สึกที่สุขคับ ความรู้สึกที่
 กู้เจ้าของความสุขที่คับ, นี้เรียกว่า สุขเมื่อสิ้นสุดแห่งความสุข.

ฟังดูให้ดีๆ, ถ้าฟังดูให้ดีๆ จะเข้าใจ ว่าความสุข
 สูงสุดนั้น มันสุขก่อนเมื่อไม่เกิดความรู้สึกว่า ตัวกูผู้มีสุข, ไม่
 มีตัวกูผู้มีสุข นั้นแหละ จึงจะมีสิ่งที่เรียกว่า ความสุขสูง
 สุด; ถ้ายังมีตัวกูผู้เสวยสุขอยู่ ไม่ใช่ เป็นความสุข. เต็กๆ
 อยู่ที่นี่ ไม่มีความสุขที่ถุกยึดถือไว้ ว่าความสุขของเรา, ไม่มี
 ความรู้สึกที่ ตัวกูผู้มีสุข ไม่มีความรู้สึกที่สุข แล้วยึด
 ถือไว้ ว่าความสุขของกู.

ฉะนั้น ความสุขที่แท้จริง มันว่างจากความ
 หมายแห่งตัวกู ว่างจากความหมายแห่งของกู, ไม่มีตัวกู
 เสวยสุข ไม่มีความสุขของกู. นี้เรียกว่าว่างจากตัวกู ว่างจาก
 ของกู; จิตชนิดนั้นจึงจะรู้สึกต่อความสุขที่สูงสุด ไม่มี
 อุปาทานว่าอย่างไรเลย, เป็นจิตที่ไม่มีอุปาทานใดๆเลย.

อุปาทานมีมากหลายอย่างหลายชนิด ไม่มีอุปาทาน
 ชนิดใดเลย มีอยู่ในจิตของบุคคลผู้ถึงความสุขสูงสุด
 ชนิดนี้; อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อสมิมานสฺส วินโย
 เอตํ เว ปรมํ สุขํ - ไม่มีอุปาทานว่า อสมิ คือเรามี เรา

เป็น, ไม่มีอุปาทานว่ามี ว่าเป็น นั้นเป็นความสุขสูงสุด ซึ่งเรียกว่า นิพพานสุข. สุขที่ดับเสียได้ ซึ่งการปรุงแต่งโดยประการทั้งปวง มันอยู่ที่การดับเสียได้ ซึ่งการปรุงแต่งของกิเลส ตัณหา อุปาทาน ในจิตนั้น; เพราะจิตนั้นได้ถูกอบรมมาดีแล้ว ถึงที่สุดแล้ว, เป็นจิตอยู่ในสภาพที่ไม่มีอะไรมาปรุงแต่งได้, จิตนั้นเป็นจิตล้วน ๆ ไม่มีอะไรมาปรุงแต่งให้คิดนึก เป็นบุญเป็นบาป เป็นอุเบกขา อัมพยากฤต อะไรได้, จิตนั้นถูกปรุงแต่งไม่ได้อีกต่อไป; ภาวะนั้นเราสมมติเรียกกันว่า ความสุขสูงสุดของจิตนั้น. พอมีความรู้สึกอย่างนั้น มันก็ย้อนกลับมายึดถืออีกแหละ, พอไปพูดว่า เป็นสุขหรืออะไรขึ้นมา มันก็ย้อนกลับมาหาความยึดถืออีก; ฉะนั้นไม่พูดถึงความสุข; พูดถึงว่ามันจบ มันสิ้น มันหยุดเรื่องราวต่างๆ ตีกว่า, ไม่มีกิเลส ตัณหา อุปาทาน, ไม่มีการปรุงแต่ง พูดอย่างนั้นตีกว่า, มันไม่ชวนให้กลับไม่ชวนให้ถึงกลับเอาลงมายึดถือไว้อีก.

นี่คือความยากลำบากของการที่จะหลุดพ้น เพราะที่เราคอยแต่จะยึดถือ ๆ ยึดถือ ๆ จนกระทั่งยึดถือในความหลุดพ้น ยึดถือในความพ้นแล้วมันหลุดพ้นไม่ได้. เรายึดถืออยู่

จนชินเป็นนิสัย, นั่น ๆ ยึดถือเรื่อยมา. แล้วพร้อมที่จะยึดถือในความหลุดพ้นเป็นครั้งสุดท้าย มัน ก็เลยไม่หลุดพ้น; น้ำมันไม่หลุดไปเสียจากความหลุดพ้น ด้วยความยึดถือ, เตียวหนักเหมือนกัน มัน สุขต่อเมื่อสิ้นสุดแห่งความสุขที่เป็นความยึดถือในตัวคนผู้จะมีความสุขหรือในตัวความสุขที่จะยึดถือไว้เป็นของตน.

หวังความยึดถือในความสุข, จะไม่หลุดพ้น.

ถ้าว่าเรื่องที่พูดมานี้ มันยืดยาวนาน ก็สนใจแต่ใจความว่า เรามันกำลังยึดถือในความสุขหรือไม่? เรากำลังจะยึดถือในความสุขหรือไม่? ถ้าเราคอยจ้องจะยึดถือในความสุข แล้วมันก็ไม่มีความสุข แล้วมันก็ไม่มีความที่จะหลุดพ้นได้, เพราะมันเตรียมติด เตรียมยึดเตรียมติด. อะไรที่ขึ้นมาติดหนึ่งก็ยึดถือ, อะไรจะตีแปลกออกไปติดหนึ่งก็ยึดถือ, ก็คอยจะยึดถือ, แล้วก็ยึดถือจริงๆ ด้วย แล้วมันก็ติดอยู่ที่นั่น; ฉะนั้นจึงไม่หลุดพ้น จึงไม่ถึงความสุขอันสูงสุดและแท้จริง, เลยไม่ได้ความสุขที่แท้จริง, ไม่ได้พระนิพพาน ซึ่งเป็นของให้เปล่าไม่คิดสตางค์.

พระนิพพานเป็นของมีอยู่ตามธรรมชาติ เมื่อปฏิบัติทางจิตใจให้ถูกต้อง ให้เป็นจิตใจที่ถูกต้อง หายใจ หายหลงที่จะยึดถือ ไม่อยากจะยึดถืออีกต่อไป นั้นแหละจะได้นิพพานนี้มาเปล่า ๆ โดยไม่ต้องเสียสตางค์, โดยไม่ต้องลงทุนแบบชนิดที่ว่าต้องเสียสตางค์ซื้อหามา. นี่ก็เป็นอันพูดได้อีกทีหนึ่งเป็นครั้งสุดท้ายว่า สุขสูงสุดแท้จริงนั้นไม่ต้องเสียสตางค์, ไม่ต้องลงทุนซื้อหาด้วยสตางค์ ด้วยทรัพย์.

พูดไว้หลาย ๆ แห่งหลาย ๆ มุม เพื่อจะช่วยให้เกิดความสังเกตได้โดยง่าย ว่า สุขแท้จริงสูงสุดนั้น มันจะมีต่อเมื่อเราดับความยึดถือว่าตัวกูมีมีความสุขเสียได้. ถ้ายังรู้สึกตัวกูมีความสุข มันก็ยังไม่ใช่ความสุขสูงสุด; จิตเกลี้ยงจิตล้วน ๆ จิตเท่านั้น จิตบริสุทธิ์เท่านั้น มันรู้สึกสิ่งเหล่านี้ แล้วมันก็ไม่เกิดความรู้สึกว่า กูได้บรรลុความสุขถึงที่สุด. นี่ก็ อจิตที่หลุดพ้นแล้วจากความหลุดพ้น, จิตถึงแล้วซึ่งความสุขเมื่อสิ้นสุดแห่งความสุข, เป็นสุขเมื่อดับเสียซึ่งความรู้สึกว่ากูเป็นสุข.

วันพฤหัสบดีนั้น สันนิษฐานว่า สุขเมื่อดับเสีย ซึ่งความรู้สึกว่าเราเป็นสุข; แม้ว่าจะจะเป็นสุขสูงสุด ที่คนผู้ยึดถือจะมีได้ ผู้ที่ดับกิเลสสิ้นอาสวะนั้นจะไม่เกิดความยึดถือว่าเป็นสุขเอง มันไม่เกิดเอง ไม่เกิดตามธรรมชาติเอง เพราะว่าจิตนั้นมันหลุดพ้นจริงๆ. แต่คนที่ยังไม่หลุดพ้นนั้นว่าเอาเอง มันคอยจะหลุดพ้น คอยจ้องจะหลุดพ้น นั่นก็คือยึดถือในความหลุดพ้น ยึดถือความสุขที่จะเกิดจากความหลุดพ้น. คนทำผิดอยู่ในตัวตลอดเวลา เลยไม่ต้องพบกับความสุข ที่จะเกิดจากความไม่ยึดถือ. เขาคอยจ้องความสุขสำหรับจะยึดถือไว้เรื่อยไป ไม่เคยตัดสินใจลงไปว่า เราไม่ต้องการอะไร เราไม่ต้องการแม้แต่ความสุขที่สูงที่สุด. นี้ก็ยังไม่ตรัสรู้ ยังไม่รู้อย่างแจ่มแจ้ง ว่าโดยแท้จริงแล้ว, ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา.

หลายปีมาแล้ว เคยบอกให้ท่องพุทธานุสสติ สัพพะธมฺมา นาลํ อภินิเวสย าก็ท่องกันได้มากครานั้น. สัพพะธมฺมา นาลํ อภินิเวสย - ธรรมทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราเป็นของเรา. เคียงวันซั้ก็จะลืมๆ ไปเสียแล้ว เลยเอามาพูดอีก ว่า อย่าลืมหลักธรรมะสูงสุด

เหล่านี้เลย; ไม่มีอะไรที่ควรจะยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตน
 เป็นของตน, แม้แต่พระนิพพาน ก็จะไม่ยึดถืออย่างนั้นไม่ได้.
 ถ้าไปยึดถืออย่างนั้นเสียแล้ว ก็ไม่เป็นนิพพาน; แม้แต่
 ความสุขนี้ ถ้าไปยึดถือเข้าแล้วมันจะไม่เป็นความสุข มัน
 จะกักเราสมน้ำหน้า. ความสุขที่ทะเยอทะยานจะได้กั้นนัก
 นั้นแหละไปยึดถือเข้าเถอะ มันจะกักเอา; ฉะนั้นเมื่อ
 ไม่ยึดถือโดยประการทั้งปวง มันก็เป็นสุขโดยอัตโนมัติ อยู่
 ตามธรรมชาติ, ไม่ต้องไปยึดถือให้มันกักเอา. คนที่หลุก
 พันจริงๆ เขาไม่ยึดถือกันดอก ไม่ต้องพูด. เดียวนี้พูด
 สำหรับคนที่ยังไม่หลุกพัน แล้วมันต้องการหมายมั่นยึดถือ
 ในความหลุกพันหรือความสุข.

เอาละ, เป็นหัวข้อที่สองแล้วนะช่วยจำไว้ด้วย.
 หัวข้อที่หนึ่งว่า จงหลุกพันเสียจากความหลุกพัน อย่าไปติด
 อยู่ในความหลุกพัน. หัวข้อที่สอง สุขเมื่อมันสิ้นสุดแห่ง
 ความสุข; มันจะสุขจริงก็เมื่อสิ้นสุดความสุข ไม่มี ความ
 สุขอะไรเหลือมันแหละ มันจึงจะเป็นความสุขที่แท้จริง.

การบรรยายนี้ก็สมควรแก่เวลา เต็มตามเวลาที่
 กำหนดไว้ ก็ต้องยุติการบรรยาย. ขอให้ท่านทั้งหลายจำคำ

สั้น ๆ นี้ไว้เถิด. อาตมายืนยันว่ามีประโยชน์มาก ไม่ต้อง
 พูกให้มันมากเรื่อง, พูกไว้เป็นหัวข้อสั้น ๆ แต่มั่นก่อนข้างจะ
 ลึกซึ้งว่า หลุดพ้นเสียจากความหลุดพ้น, เป็นสุขเมื่อสิ้นสุด
 แห่งความสุข. เอาละ, คงจะมีประโยชน์บ้าง ไม่เหน้อยเปล่า.

ขอยุติการบรรยายในวันนี้ไว้ เป็นโอกาสให้พระคุณ-
 เจ้าทั้งหลาย สวดบทพระธรรมคณสาธยายส่งเสริมกำลังใจ
 ในการที่จะปฏิบัติธรรมอันลึกซึ้ง ประณีตละเอียดสุขุมนี้
 สืบต่อไป.

รายชื่อหนังสือ ชุดลอยปทุม

อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่	อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่
๑.	คู่มือมนุษย์	๘	๓๑.	ปฏิจางสมุปบาทคืออะไร?	๑
๒.	ศิลป์แห่งการดู ด้วยตาทุกสัมผัสปัญญา	๑	๓๒.	เค้าเงื่อนของธรรมะ และ อิทิปัปปัจจยดา	๑
๓.	ศิลป์แห่งการมีพระพุทธรเจ้า อยู่กับเนื้อกับตัว	๑	๓๓.	การอยู่ด้วยปัจจุบัน ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต	๑
๔.	ธรรมะสำหรับคนเกลียดวัด	๑	๓๔.	พุทธศาสตร์ กับ โสยศาสตร์	๑
๕.	ธรรมะ ๒๔ เหลี่ยม (มีภาษาจีน)	๔	๓๕.	อานาปานสติภาวนา (มีภาษาจีน)	๒
๖.	พูดกับเนตร	๑	๓๖.	อิทิปัปปัจจยดาในฐานะ สิ่งสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนา	๑
๗.	ศีลธรรมกลับมา ตอนที่ ๑	๒	๓๗.	นรกกับสวรรค์	๑
๘.	เห็นธรรมชาติ คือเห็นความเป็นเช่นนั้นเอง	๑	๓๘.	ดับทุกข์สิ้นเชิง	๑
๙.	ธรรมโอสถสำหรับโลก	๑	๓๙.	มรดกธรรมค่ากลอน	๑
๑๐.	ความมีสุขภาพอนามัยทางจิต	๒	๔๐.	ทิศทั้งหก	๑
๑๑.	ปรมัตถธรรมค่ากลอน	๑	๔๑.	ฟ้าสว่างทางธรรมโฆษณ	๒
๑๒.	นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้	๒	๔๒.	ฟ้าสว่างทางฝ่ายบรรพชิต	๑
๑๓.	ธรรมพรบี่ใหม่	๓	๔๓.	มหรสพของพระอรหันต์	๑
๑๔.	ตดตาช่วยได้	๑	๔๔.	ปรมัตถธรรมกลับมา ตอนที่ ๑	๑
๑๕.	ศีลธรรมกลับมา ตอนที่ ๒	๑	๔๕.	เช่นนั้นเอง	๑
๑๖.	ศีลธรรมกลับมา ตอนที่ ๓	๑	๔๖.	ความสะอาด ความสว่าง ความสงบ	๑
๑๗.	คำของครู	๒	๔๗.	อะไร ๆ ในชีวิตสักแต่ว่า เป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว	๑
๑๘.	พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นกัลยาณมิตร	๑	๔๘.	ปรมัตถธรรมกลับมา ตอนที่ ๒	๑
๑๙.	ถอยหลังเข้าคลองกันเถิด	๑	๔๙.	ศิลปะสำหรับการมีชีวิตอยู่ในโลก	๑
๒๐.	การเก็บความโกรธเสียเงาง	๒	๕๐.	พบชีวิตจริง	๑
๒๑.	การปรุ่งเป็นทุกข้ออย่างยัง การดับเป็นสุขอย่างยัง	๑	๕๑.	สมถวิปัสสนาสำหรับยุคปรมาณู	๑
๒๒.	อาหารหล่อเลี้ยงใจ	๒	๕๒.	ธรรมะที่ควรเติมลงในชีวิต	๑
๒๓.	ปัญญากิริยาวัตถุ	๑	๕๓.	ฟ้าสว่างทางการเมือง	๑
๒๔.	พ่อแม่สมบูรณ์แบบ	๒	๕๔.	ธรรมสังฆะของสมถวิปัสสนา แห่งยุคปรมาณู	๑
๒๕.	อานาปานสติและดับไม่เหลือ	๒	๕๕.	ฟ้าสว่างทางปรมัตถ์, อภิธรรม, อุปาสิกา และบรรพชิต	๑
๒๖.	ธรรมคติและธรรมกิตตา	๑	๕๖.	ผัสสะ สิ่งที่ต้องรู้จักและควบคุม	๑
๒๗.	ความมั่นคงภายใน	๑	๕๗.	ความสุขแท้เมื่อสิ้นสุดแห่ง ความสุข	๑
๒๘.	โลกพระศรีอารยอยู่แค่ปลายจมูก	๒	๕๘.	แนวสังเขปทั่วๆ ไปของการ พัฒนา	๑
๒๙.	การทำงานเพื่องาน	๑			
๓๐.	สันโดษไม่เป็นอุปสรรค แก่การพัฒนา	๑			

ติดตำรา จะติดตั้ง

จงรักษา ดวงใจ ให้ผ่องแผ้ว
อย่าทิ้งแนว การถือ คือเหตุผล
อย่าถือแต่ ตามตำรา จะพาดน
ให้เวียนวน ติดตั้ง นั่งเบียดดู.

อย่าถือแต่ ครูเก่า เผ่าสองบาท
ต้องฉลาด ความหมาย สมัยสุ
อย่ามัวแต่ อ้ำย้า ว่าคำครู
แต่ไม่รู้ ความจริง นั้นสิ่งใด.

อย่ามัวแต่ ถือตาม ความนึกเดา
ที่เคยเขลา เก่าแก่ แต่ไหน ๆ
ต้องฉลาด ขูดเขลา บัดเบาไป
ให้ดวงใจ แจ่มตรู เห็นลู่ทาง.

W. Samboha